

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора економічних наук, професора Васильчак Світлани Василівни
на дисертаційну роботу *Суботи Миколи Васильовича* та тему:
«Соціально-економічна безпека сталого розвитку підприємств» подану на
здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю
04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з напрямами виконання науково-дослідних робіт

Питання щодо формування ефективної системи економічної безпеки країни значною мірою пов'язані з необхідністю формування та забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств. Це зумовлює на сучасному етапі суспільного розвитку посилену увагу до спрямованого вкладення ресурсів через соціальне інвестування підприємницького сектору в розвиток соціальної сфери з ціллю отримання в перспективі корисного суспільного ефекту. Інтеграція України в глобальний економічний простір ускладнює умови функціонування суб'єктів у ринковому середовищі. Вони стають більш жорсткішими за рахунок розширення кола ймовірних загроз і небезпек, що підвищують рівень ризиковості діяльності, зростання невизначеності, посилення конкуренції.

Процес успішного функціонування та економічного розвитку підприємств санаторно-курортної сфери багато в чому залежить від рівня забезпечення соціально-економічної безпеки, який зумовлюється тим, наскільки ефективно керівництво і фахівці суб'єктів господарювання можуть запобігти і уникнути можливих загроз та ліквідувати негативні наслідки впливу окремих складових зовнішнього і внутрішнього середовища. Незважаючи на вагомість наукових публікацій з питань сталого розвитку підприємств в контексті соціально-економічної безпеки, ролі санаторно-курортних закладів в забезпеченні соціальних потреб та покращенні трудової активності працівників агропідприємств все ж слід констатувати, що чимало аспектів залишаються недостатньо дослідженими. Існуючі тенденції санаторно-курортних підприємств в Україні та оцінка ефективності їх сталого розвитку зумовлюють об'єктивну необхідність ідентифікації дестабілізуючих чинників та пошуку новаторських концепцій в систему менеджменту санаторно-курортних підприємств в контексті

забезпечення соціально-економічної безпеки. Тому, в умовах нестабільності політичного та економічного середовища функція безпеки є невід'ємною складовою забезпечення життєздатності кожного суб'єкта господарювання, зокрема в санаторно-курортній сфері економіки. Саме питання формування соціально-економічної безпеки сталого розвитку оздоровчих підприємств мають надважливе значення та є актуальними в умовах сьогодення.

Підтвердженням наукової актуальності теми дисертаційної роботи М.В. Суботи є те, що вона виконувалася у рамках плану науково-дослідних робіт Подільського державного аграрно - технічного університету за темою: «Формування стратегії та пріоритетів інноваційного розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0110U007032), в межах якої автором запропоновано заходи та розроблено Концепцію зміцнення соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних підприємств, засновану на інтеграції новаторських концепцій управління, а саме LEAN-менеджменту та концепції сталого обслуговування, удосконалено методику оптимізаційного моделювання процесів надання якісних санаторно-курортних послуг, виконано проектування інтегрованої моделі управління розвитком санаторно-курортних закладів в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність.

Наукові положення, висновки і рекомендації, отримані за результатами дисертаційного дослідження, на нашу думку, є обґрунтованими і достовірними. Методологічну основу дисертації виявили системний підхід до вивчення досліджуваних явищ та процесів і діалектичний метод пізнання, які в сукупності дозволили автору комплексно розглянути процеси, пов'язані з формуванням соціально-економічної безпеки підприємств в контексті сталого розвитку.

Наукові припущення та твердження ґрунтуються на загальнонаукових і економічних методах наукового пізнання. Під час дослідження автором також використано методи логічного узагальнення, синтезу, аналізу, індукції та дедукції щодо визначення сутності та змісту економічних категорій соціально-

економічна безпека, сталий розвиток підприємств; структурно-функціональний, факторний і метод порівнянь – для виокремлення загроз і класифікації факторів впливу; економіко-статистичні, аналітичні, графічні, графоаналітичні, методи абсолютних і відносних величин, аналізу та декомпозиції, узагальнюючих характеристик – для опису стану функціонування санаторно-курортних підприємств і визначення основних тенденцій їх розвитку; стратегічного і структурно-функціонального аналізу – для розроблення концептуальних засад зміцнення соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств; системний підхід, метод прогнозування, порівняльний, абстрактно-логічний методи – для визначення теоретичних узагальнень і формування авторських висновків щодо забезпечення соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств.

Наукова новизна дисертаційного дослідження.

Наукова новизна викладена у дисертації системно і послідовно, є результатом проведення власних наукових досліджень. До основних положень, що формують наукову новизну та особистий внесок автора слід віднести розробку, удосконалення й розвиток теоретико-методологічних та практичних положень і рекомендацій з питань соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств.

Перший розділ дисертації розкриває теоретичні засади дослідження соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств з позицій дослідження наукових поглядів вчених економістів з даного питання, обґрунтування сутності, значення та чинників (с. 39-46), визначення основних складових соціально-економічної безпеки (с. 47-51), що дало підстави сформулювати власне змістовне наповнення поняття "соціально-економічна безпека підприємства" що розцінюється як стан захищеності господарської діяльності суб'єкта господарювання та соціального становища його працівників від можливих внутрішніх та зовнішніх загроз, який сприяє саморозвитку та гарантує поступове покращення матеріального забезпечення працівників, морального стану, що якісно впливатиме на покращення їх соціального

становища та стимулювання економічної діяльності господарюючого суб'єкта, його сталого розвитку (с. 49). Визначено суть та структуру механізму забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання (с. 49-51).

Автором в дисертації, на основі проведеного дослідження, запропоновано модель сталого розвитку суб'єктів господарювання (рис. 1.5) (с. 63) та окреслено визначення поняття “сталий розвиток санаторно-курортних закладів” (с. 67). Дана характеристика нормативно-правовому забезпеченню соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання (с. 67-86). Дослідивши нормативно-правову базу забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, запропоновано автором конкретні заходи для розвитку їх діяльності (с. 84-85).

Окреслено значення санаторно-курортних закладів в забезпеченні соціальних потреб та покращенні трудової активності працівників агропідприємств (с. 86-100).

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено питанням аналізу тенденцій та методології дослідження сталого розвитку санаторно-курортних підприємств. Визначено тенденції розвитку дочірніх підприємств приватного акціонерного товариства “Укрпрофоздоровниця” як об'єкту дослідження в системі соціально-економічної безпеки, якими доведено зменшення ліжкового фонду та кількості відпочиваючих, падіння попиту на путівки за власний рахунок не тільки в період міжсезоння, а навіть в період розпалу курортного сезону, зменшення отриманих доходів, низький рівень заробітної плати порівняно з іншими галузями економіки, збільшення питомої ваги суб'єктів господарювання, які одержали збиток, що свідчать про вплив певних негативних факторів, які ставлять під загрозу забезпечення соціально-економічної безпеки санаторно-курортних закладів (с. 104-115).

Проведено визначення методології та підходів до оцінювання соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу, де окреслено етапи проведення та систему показників (с. 115-135). Доведено, що для розробки ефективного алгоритму оцінювання необхідним є застосування комплексного підходу, що опирається на здійснення кількісного та

якісного аналізу даних щодо соціально-економічної безпеки.

Досліджено світовий досвід забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств (с. 135-151), де автор відзначає, що ключова роль у забезпеченні соціально-економічної безпеки бізнесу у країнах, що досягли високого рівня розвитку, належить страховій сфері, яка є основою для розвитку підприємництва та одним із основних джерел венчурного капіталу. Серед основних практичних заходів є розробка стратегічного плану посилення соціально-економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності.

За допомогою формули інтегрального показника в третьому розділі дисертації проведено оцінку ефективності сталого розвитку санаторно-курортних підприємств, де автором враховано три основних показники: фінансово-господарську діяльність підприємства, санаторно-курортний продукт та використання засобів підприємства (с. 152-167) і доведено необхідність підвищення ефективності сталого розвитку санаторно-курортних підприємств.

Проведено аналіз показників та складових соціально-економічної безпеки санаторно-курортних закладів (с. 168-200) та розвинуто особливості застосування оцінювання соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних закладів. Визначені та проаналізовані показники загалом свідчать про не високий рівень розвитку санаторно-курортних закладів та зниження їхнього впливу на покращення соціальної сфери.

Надзвичайно вагомим складовою соціально-економічної безпеки санаторно-курортних закладів визначено вплив санаторно-курортного продукту на розвиток трудового потенціалу агропідприємств, дослідження якого становить значний науковий інтерес (с. 201-230). Удосконалено систему та відбір ключових індикаторів аналізу трудових ресурсів агропідприємств, які на відміну від загальновідомих враховують вплив санаторно-курортних послуг на розвиток трудового потенціалу, що дало можливість автору побудувати багатофакторну залежність продуктивності праці та рентабельності праці від фінансової, інноваційно-технологічної, інформаційно-управлінської, матеріально-технічної, інформаційної, екологічної, внутрішньо-соціальної, кадрової, економіко-ринкової складових соціально-економічної безпеки сталого

розвитку санаторно-курортних закладів.

Четвертий розділ дисертації містить пропоновані моделі соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств (с. 233-261). Автором розвинуто підходи до ідентифікації дестабілізуючих чинників, де всі фактори зовнішнього середовища, які здійснюють прямий або опосередкований вплив на соціально-економічну безпеку сталого розвитку санаторно-курортних закладів були об'єднані в шість ключових груп, кожна з яких має свою специфіку та проведено прогнозування соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних підприємств (с. 245-246). Серед факторів внутрішнього впливу виділено: виробничі, маркетингові, соціальні чинники та менеджмент, екологічні фактори, енергозбереження, здорового харчування, утилізації відходів тощо, трудові чинники, що впливають на рівень обслуговування споживачів санітарно-курортних послуг.

В процесі дослідження, використовуючи розрахунок уніфікованих факторно-кореляційних моделей, визначено комплексний показник соціально економічної безпеки санаторно-курортних закладів на основі інтегральних показників економічної та соціальної безпеки (с. 261-286), розвинуто методику якісного аналізу впливу задоволеності клієнтів лікувальними послугами на сталий розвиток та соціально-економічну безпеку оздоровчих закладів (с. 286-301).

У п'ятому розділі дисертації автором удосконалено методику оптимізаційного моделювання процесів надання якісних послуг сталого обслуговування у санаторно-курортних закладах за рахунок доповнення існуючого методу індикаторами сталого розвитку (с. 304-323). Запропоновано впровадження новаторських концепцій в систему санаторно-курортних підприємств в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки, де сформулюємо авторське тлумачення поняття "концепція сталого обслуговування" (с.325) як складна система фундаментальних знань про сферу обслуговування. Розроблено Концепцію зміцнення соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних закладів, засновану на інтеграції новаторських концепцій управління, а саме LEAN-менеджменту та

концепції сталого обслуговування (с. 330-337). Запропоновано формування інтегрованого комплексу важелів ефективного управління на основі сукупності економічних, адміністративних, соціокультурних та організаційно-екологічних форм і методів впливу, конкретизації інструментарію досягнення цілей (с. 337-354).

З метою створення ефекту синергії для розширення переваг кожної системи і сприяння раціональному використанню ресурсів та часу на продукування оздоровчих послуг проведено проектування інтегрованої моделі управління розвитком СКЗ в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки на основі міжнародних стандартів, яка поєднує різні системи управління: систему управління якістю, систему екологічного менеджменту, систему управління соціальною відповідальністю, систему управління охороною праці в єдиний механізм удосконалення діяльності санаторно-курортних підприємств на засадах сталого розвитку із застосуванням LEAN-концепції, використання інструментів якої враховує принципи скорочення витрат, процесний підхід і високий рівень участі та залучення людського капіталу (с. 339).

На основі прогнозування рівня соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних підприємств запропоновано комплекс заходів зміцнення соціально-економічної безпеки санаторно-курортних закладів в напрямках забезпечення змін в організації виробництва та менеджменті на засадах сталого розвитку, освоєння нових джерел сировини та методів лікування, забезпечення проведення стратегічного планування, проведення ґрунтового дослідження та використання світового досвіду в сфері надання санаторно-курортних послуг, який базується на узгодженості стандартів із потребами користувачів таких послуг, а також на створенні особливих технологій в сфері менеджменту ефективної діяльності підприємств санаторно-курортного типу; диверсифікацію послуг (354-379).

Вважаємо, що наведені в дисертаційній роботі Суботи М.В. наукові розробки сукупно примножують та поглиблюють наукові знання щодо сутності, природи та механізмів формування соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, методологічних розробок, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджують досить високий рівень опрацювання основних аспектів теми дослідження та наукової новизни.

Практичне значення отриманих результатів

Отримані результати дисертаційного дослідження М.В. Суботи мають важливе практичне значення для формування пріоритетів соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств. Пропозиції автора знайшли своє застосування на відповідних рівнях ієрархії: у результаті проведеного дослідження запропоновано автором комплекс заходів зміцнення соціально-економічної безпеки санаторно-курортних закладів в напрямках забезпечення змін в організації виробництва та менеджменті на засадах сталого розвитку, формування інтегрованого комплексу важелів ефективного управління на основі сукупності економічних, адміністративних, соціокультурних та організаційно-екологічних форм і методів впливу, які використані Департаментом економічної політики Львівської ОДА під час розробки стратегії економічного та соціального розвитку в регіоні (довідка №1-52/425 від 21.10.2020р.); Департаментом освіти і науки Львівської ОДА (довідка №02-01/06/765 від 17.02.2021р.); Трускавецькою міською радою Львівської області під час розробки програм розвитку санаторно-курортної сфери (довідка б/н від 19.03.2020 р.). Окремі практичні рекомендації стосовно забезпечення соціально-економічної безпеки сталого розвитку підприємств враховані в управлінській діяльності ПрАТ лікувально-оздоровчих закладів профспілок України «Укрпрофоздоровниця» і впроваджені у практичну діяльність ряду санаторно-курортних закладів: ПрАТ лікувально-оздоровчих закладів «Миргородкурорт» (довідка №1416 від 15.12.2020р.), ДП «Санаторій «Славутич» імені Б.В. Пашковського ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» (довідка №97 від 10.02.2021р.), ДП «Санаторій «Шаян» ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» (довідка №151 від 15.02.2011р.). Практичні підходи щодо залучення реабілітованих в отриманні санаторно-курортних послуг в складних умовах

сьогодення апробовані у виробничій діяльності ДП «Клінічний санаторій «Хмільник» ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» (довідка №02-15/545 від 16.09.2020 р.).

Матеріали дисертації щодо визначення окремих економічних категорій, обґрунтування методичних підходів до оцінювання соціально-економічної безпеки сталого розвитку санаторно-курортних закладів та ідентифікації дестабілізуючих чинників, удосконалення системи відбору ключових індикаторів аналізу трудових ресурсів, які враховують вплив санаторно-курортних послуг на розвиток трудового потенціалу агропідприємств, методіку оптимізаційного моделювання процесів надання якісних послуг сталого обслуговування у санаторно-курортних закладів за рахунок доповнення існуючого методу індикаторами сталого розвитку, використовуються у навчальному процесі Подільського державного аграрно - технічного університету під час підготовки навчально-методичних матеріалів і викладання навчальних дисциплін «Економіка підприємств», «Стратегія підприємства», «Соціальна економіка», «Планування бізнесу», «Оцінка ефективності малого бізнесу та підприємницькі ризики» (довідка №75-01-504 від 31.12.2020 р.).

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях

Результати дослідження досить повно представлені у 38 наукових працях загальним обсягом 47,63 д.а. (зокрема автору належить 46,81 д.а.), з яких: 1 одноосібна монографія; 20 статей (зокрема 14 одноосібних) у наукових фахових виданнях (з них 15 статей у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 5 статей у науково-періодичних виданнях інших держав); 17 публікацій у матеріалах конференцій.

Опубліковані статті та тези досить повною мірою відображають новизну результатів дисертаційного дослідження. Позитивна оцінка здобутих дисертантом результатів підтверджується також їх апробацією на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Таким чином, можна стверджувати, що результати дисертаційної роботи належним чином апробовані.

Оцінка мови і стилю дисертації, відповідність дисертації визначеній спеціальності та вимогам МОН України

Дисертація виконана державною мовою, стиль викладення матеріалу відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць відповідного рівня. Структура дисертації цілком узгоджується з її назвою, метою та завданнями дослідження.

Дисертаційна робота Суботи Миколи Васильовича та тему: «Соціально-економічна безпека сталого розвитку підприємств», подана на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, в повній мірі відповідає паспорту спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

У цілому дослідження виконано на достатньо високому рівні, проте можна зробити деякі зауваження та відзначити певні дискусійні моменти, зокрема:

1. Дисертантом в роботі (с.49) зазначено, що "...механізм забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання – це сукупність організаційно-правових та економіко-фінансових методів, джерел фінансування та важелів впливу, котрі сприяють ефективному управлінню соціально-економічною безпекою підприємства з метою формування стану захищеності колективу та самого суб'єкта господарювання", де автор не згадує про таку важливу складову механізму як інструменти забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання.

2. В другому розділі дисертації (п.2.1 с. 110-111) поданий аналіз наведених даних собівартості реалізованих санаторно-курортних послуг в динаміці (рис.2.5), однак автор не наводить детального аналізу структури собівартості реалізованих санаторно-курортних послуг, що б доповнило проведене дослідження та зроблені висновки.

3. У дисертації представлено динаміку показників чисельності та оплати праці працівників дочірніх санаторно-курортних підприємств ПрАТ "Укрпрофоздоровниця" (табл. 2.1 с. 112-114), доречним, на нашу думку, було б дослідити середньомісячну заробітну плату штатних працівників різних

категорій та спеціальностей, а також охарактеризувати систему стимулювання та мотивації праці.

4. Основним продуктом діяльності санаторно-курортних закладів є надання оздоровчих і реабілітаційних послуг для відпочиваючих та лікуючих громадян. З метою розрахунку ефективності сталого розвитку санаторно-курортних підприємств (п.3.1) автором дисертації використана формула інтегрального показника, де враховано три основних показники: фінансово-господарську діяльність підприємства, санаторно-курортний продукт та використання засобів підприємства. На нашу думку більш повними були б розрахунки, якщо автор включив би у формулу інтегрального показника маркетингову складову по просуванню та реалізації санаторно-курортного продукту.

5. Одним із пріоритетних заходів посилення соціально-економічної безпеки санаторно-курортних підприємств є страхування їх діяльності. Однак автором не здійснено розрахунків щодо рівня соціально-економічної безпеки оздоровчих закладів в залежності від використання такого інструменту в процесі діяльності та запобігання загроз, що на нашу думку доповнило б дисертаційне дослідження.

6. В дисертації трапляються окремі описки, деякі граматичні помилки.

Загальний висновок про дисертаційну роботу

Дисертаційна робота Суботи Миколи Васильовича та тему: «Соціально-економічна безпека сталого розвитку підприємств» є завершеною науковою працею, результатом власних розробок автора і достатньо повно відображає сутність нового вирішення сформульованого наукового завдання. Одержані результати в достатній мірі науково обґрунтовані і достовірні, мають важливе як наукове, так і практичне значення. Формулювання наукових гіпотез, також обґрунтування окремих положень, рівень володіння методологією і методами наукового дослідження переконливо демонструють високий кваліфікаційний рівень здобувача і відповідну якість проведеного ним дисертаційного дослідження.

Вважаємо, що за актуальністю теми, змістом, глибиною розробок, науковою новизною дисертаційна робота відповідає вимогам, які пред'являються до докторських дисертацій відповідно до пунктів 9, 10, 12-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор – Субота Микола Васильович заслуговує присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04. – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
академік Академії економічних наук України
професор кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної
безпеки інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ

С. В. Васильчак

Відповіді на зауваження.

Дякую шановному опоненту професору Світлані Васильчак за рецензію дисертації та наданий відгук. Із зауваженнями погоджуємось і на окремі дискусійні зауваження хочемо надати відповідь.

1. В дисертації зазначено, що "...механізм забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання – це сукупність організаційно-правових та економіко-фінансових методів, джерел фінансування та важелів впливу, котрі сприяють ефективному управлінню соціально-економічною безпекою підприємства з метою формування стану захищеності колективу та самого суб'єкта господарювання". На зауваження опонента про те, що автор не згадує про таку важливу складову механізму як інструменти забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання хочемо пояснити, на рисунку 1.2 с. 43 "Механізм забезпечення соціально-економічної безпеки суб'єктів господарювання" серед його складових елементів наведено інструменти, до яких віднесено плани, прогнози, програми, проекти, результати аналізу та форми контролю, аудит.

2. На зауваження, що в другому розділі дисертації (п.2.1 с. 107) поданий аналіз наведених даних собівартості реалізованих санаторно-курортних послуг в динаміці (рис.2.5), однак автор не наводить детального аналізу структури собівартості реалізованих санаторно-курортних послуг, що б доповнило проведене дослідження та зроблені висновки, хочемо відзначити, що при виборі даних санаторно-курортних підприємств та їх аналізі досліджувались питання структури собівартості оздоровчих послуг. Основну питому вагу у структурі займають вартість лікувальних та оздоровчих процедур, а також витрати на утримання відпочиваючих, зокрема їх харчування.

3. Основним продуктом діяльності санаторно-курортних закладів є надання оздоровчих і реабілітаційних послуг для відпочиваючих та лікуючих громадян. На зауваження, що більш повними були б розрахунки, якщо автор

включив би у формулу інтегрального показника маркетингову складову по просуванню та реалізації санаторно-курортного продукту, хочемо зауважити

З метою розрахунку ефективності сталого розвитку санаторно-курортних підприємств (п.3.1) автором дисертації використана формула інтегрального показника, де враховано три основних показники: фінансово-господарську діяльність підприємства, санаторно-курортний продукт та використання засобів підприємства. На думку опонента більш повними були б розрахунки, якщо автор включив би у формулу інтегрального показника маркетингову складову по просуванню та реалізації санаторно-курортного продукту. Хочемо пояснити що такі дані по окремих санаторіях були відсутні.

Інші зауваження будуть враховані в подальших наукових дослідженнях.